

О.М. Савиченко, А.С. Добровольська

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПІДЛІТКІВ: ВІКОВА ДИНАМІКА ТА ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Савиченко О.М., Добровольська А.С. Соціальна відповідальність підлітків: вікова динаміка та гендерний аспект. У статті аналізуються особливості розвитку соціальної відповідальності у підлітковому віці. Представлена теоретична модель соціальної відповідальності підлітків у віковому та гендерному аспектах. Емпіричне дослідження побудоване на основі аналізу підлітками етичних дилем, які представлені у відеороликах та стосуються основних видів просоціальних ситуацій: булінг, ненадання допомоги, ігнорування прохання про допомогу. Аналіз результатів дослідження дозволив виявити відмінності у розвитку соціальної відповідальності молодших та старших підлітків. Факторне моделювання просоціальної поведінки дозволило виявити основні тенденції та відмітити труднощі у розвитку соціальної відповідальності дівчат та хлопців підліткового віку. Виявилось, що сучасні підлітки, приймаючи соціально відповідальні рішення, стикаються із невідповідністю соціальних вимог та суспільно значимих цінностей.

Ключові слова: соціальна відповідальність, просоціальна поведінка, підлітковий вік, моральний вибір.

Савиченко О.М., Добровольська А.С. Социальная ответственность подростков: возрастная динамика и гендерный аспект. В статье анализируются особенности развития социальной ответственности в подростковом возрасте. Представлена теоретическая модель социальной ответственности подростков в возрастном и гендерном аспектах. Эмпирическое исследование построено на основе анализа подростками этических дилемм, которые представлены в видеороликах и касаются основных видов просоциальных ситуаций: буллинг, неоказание помощи, игнорирование просьбы о помощи. Анализ результатов исследования позволил выявить различия в развитии социальной ответственности младших и старших подростков. Факторное моделирование социального поведения позволило выявить основные тенденции и отметить трудности в развитии социальной ответственности девушек и парней подросткового возраста. Оказалось, что современные подростки, принимая социально ответственные решения, сталкиваются с несоответствием социальных требований и общественно значимых ценностей.

Ключевые слова: социальная ответственность, просоциальное поведение, подростковый возраст, моральный выбор.

Постановка проблеми. Соціальні проблеми завжди були в центрі уваги психологів. Суспільні процеси сучасності ставлять нові виклики перед психологічною спільнотою. Доволі часто сьогодні можна почути нарікання на черствість, неготовність надавати допомогу, байдужість сучасної молоді у вирішенні соціальних питань. Йдеться про проблему соціальної відповідальності, яка особливо гостро стоїть у підлітковому віці. З одного боку, ми говоримо про соціальну активність підлітків, важливість для них побудови стосунку з однолітками, освоєння нових соціальних функцій. Водночас, підлітковий вік – це період, коли виникає проблема булінгу, жорстокості, соціальної позиції. На жаль, сьогодні спостерігається суперечлива тенденція у соціальному розвитку

особистості підлітка: часто деклароване прагнення до активної соціальної взаємодії не збігається з реальною поведінкою підлітка у ситуаціях, що вимагають його безпосереднього втручання.

Аналіз останніх публікацій. Дослідженням соціальної відповідальності займалися різні спеціалісти у різні часи та у різних країнах світу. Значну роль відіграли експерименти, проведені американським психологом С. Мілгремом ще у 1963 році. Великий внесок у дослідження соціальної відповідальності здійснили Дж. Дарлі та Б. Латане. Саме вони вивчали так звану просоціальну поведінку та описали закон розподілу соціальної відповідальності. Вивченням проблеми в різних контекстах займалися також С. Московічі, Г. Тард, Г. Лебон, Е. Росс, В. Мак-Даугалл, Х. Хекхаузен, Л. Уорд та інші. Кожен з них створив свою теорію та зробив вагомий внесок у дослідження проблеми соціальної відповідальності.

Просоціальна поведінка тісно пов'язана з моральним розвитком людини, який детально вивчали Ж. Піаже, Л. Кольберг, К. Гілліган. Для нашого дослідження особливий інтерес представляють ідеї Л. Кольберга, який не лише описав рівні морального розвитку, а й, спираючись на ідеї Ж. Піаже, запропонував дослідницьку процедуру для вивчення моральних суджень.

Формулювання мети і завдань статті. Наше дослідження спрямоване на вивчення особливостей розвитку соціальної відповідальності в підлітковому віці. Для реалізації цієї мети ми поставили завдання проаналізувати наукову літературу з проблеми розвитку соціальної відповідальності у підлітковому віці і розробити теоретичну модель дослідження, вивчити основні методи дослідження соціальної відповідальності та обґрунтувати методіку власного дослідження, емпірично дослідити особливості формування соціальної відповідальності у підлітковому віці.

Виклад методики і результатів дослідження. Ми припустили, що існують вікові та гендерні відмінності в особливостях розвитку соціальної відповідальності в підлітковому віці. В залежності від того, які соціальні потреби та цінності переважають на різних етапах дорослішання підлітка (О.Л. Музика), визначатимуться й особливості прийняття моральних рішень (Л. Кольберг). Молодші підлітки у своїй поведінці орієнтуються на уникнення покарання та отримання заохочення за «правильну поведінку», а старші підлітки у своїх вчинках та судженнях керуються існуванням суспільного благополуччя, вищого закону, що відповідає інтересам більшості людей (табл. 1). Дівчата підліткового віку у здійсненні вчинків керуються особистою вигодою, а хлопцям підліткового віку важливо отримати соціальну вигоду за скоєні вчинки. Таким чином, моральний розвиток рухається у віковому сенсі від особистих до соціальних мотивів.

Таблиця 1

Теоретична модель особливостей розвитку соціальної відповідальності у підлітковому віці

<i>Вікові особливості розвитку соціальних потреб та цінностей</i>		<i>Дівчата</i>	<i>Хлопці</i>
<i>Молодші підлітки</i>	<i>Потреба в самоствердженні</i>	особиста вигода	уникнення покарання та отримання заохочення за «правильну поведінку»
<i>Старші підлітки</i>	<i>Потреба в соціальній приналежності</i>	суспільне благополуччя, вищий закон, що відповідає інтересам більшості людей	соціальна вигода

Для емпіричного дослідження ми використали ідею Л. Кольберга про вивчення моральних суджень за допомогою етичних дилем. Матеріал, який пропонувався підліткам для аналізу, було підібрано відповідно до сучасних ситуацій, пов'язаних з соціальною відповідальністю – відеоролики з ситуаціями шкільного булінгу, ненадання допомоги, ігнорування прохань про допомогу.

В результаті дослідження було з'ясовано, що у підлітковому віці найбільш розвиненою є стадія орієнтації на авторитет (рис. 1). Тут йдеться про цінності референтних осіб – для підлітків важливо отримати повагу та визнання від обраного взірця, в соціальних ситуаціях вони прагнуть відповідати очікуванням авторитету. Слід також відмітити, що дівчата частіше орієнтуються на загальнолюдські цінності, що на нашу думку, відбувається частіше на рівні декларування. Хлопці ж частіше очікують та зважають на заохочення. Прагнення уникнути покарання та прийнятих на себе соціальних зобов'язань також можна вважати віковою особливістю.

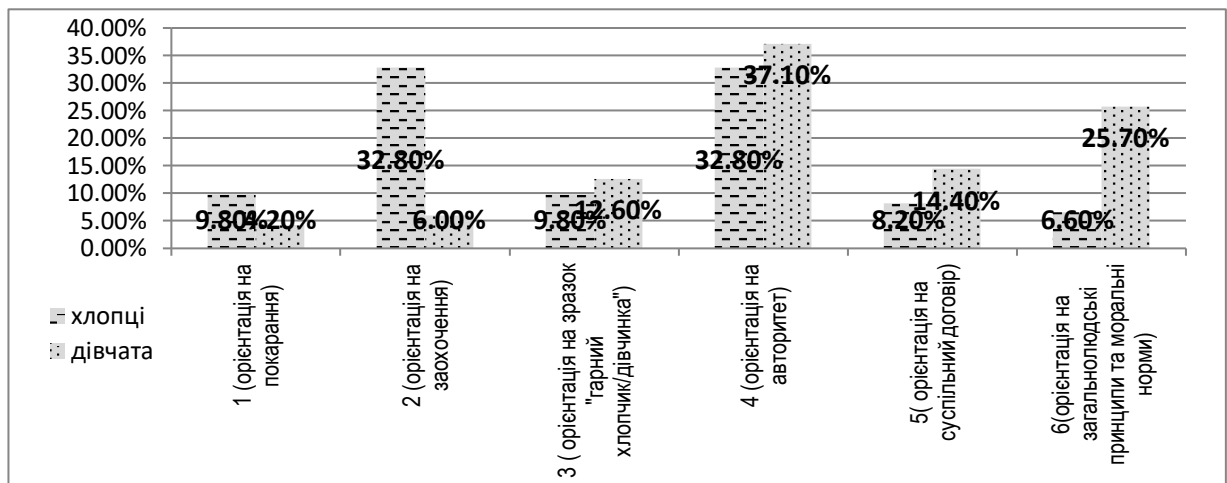

Рис. 1. Гендерні відмінності соціальної відповідальності

Аналізуючи вікову динаміку, звернемо увагу на деякі відмінності в соціальному виборі молодших та старших підлітків (рис. 2). Для молодших підлітків, окрім орієнтації на авторитет, важливими також є заохочення та покарання за соціально бажану поведінку, а також наявність та відповідність встановленим зразкам. Старші ж підлітки частіше декларують орієнтацію на загальнолюдські цінності та суспільний договір. Таким чином, бачимо динаміку від соціально схвалюваних форм соціальної поведінки до зростання соціальної відповідальності.

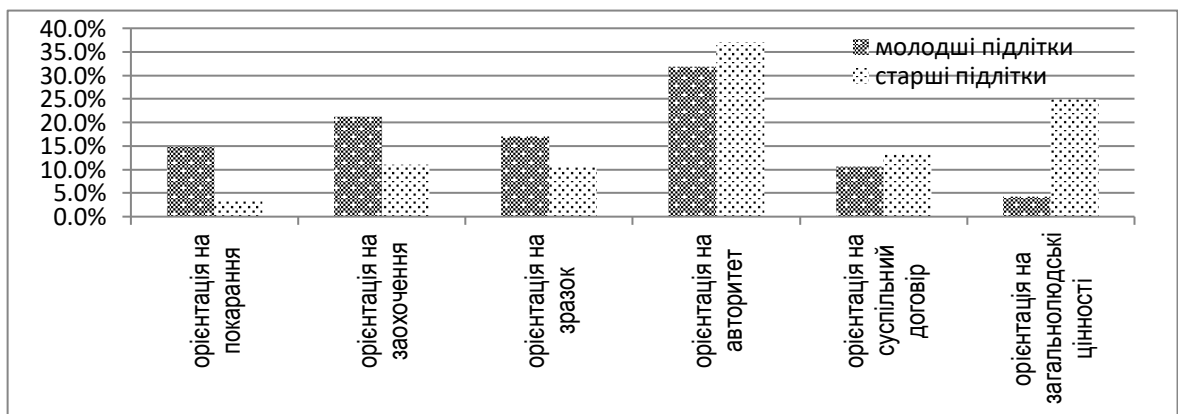

Рис. 2. Вікова динаміка соціальної відповідальності у підлітковому віці

Для узагальнення та систематизації отриманих даних ми піддали результати дослідженню факторизації (рис. 3). В результаті факторного аналізу результатів дослідження дівчат методом головних компонент та за допомогою Varimax-ротації було виділено два біполярних фактори які охоплюють 56 % дисперсії.

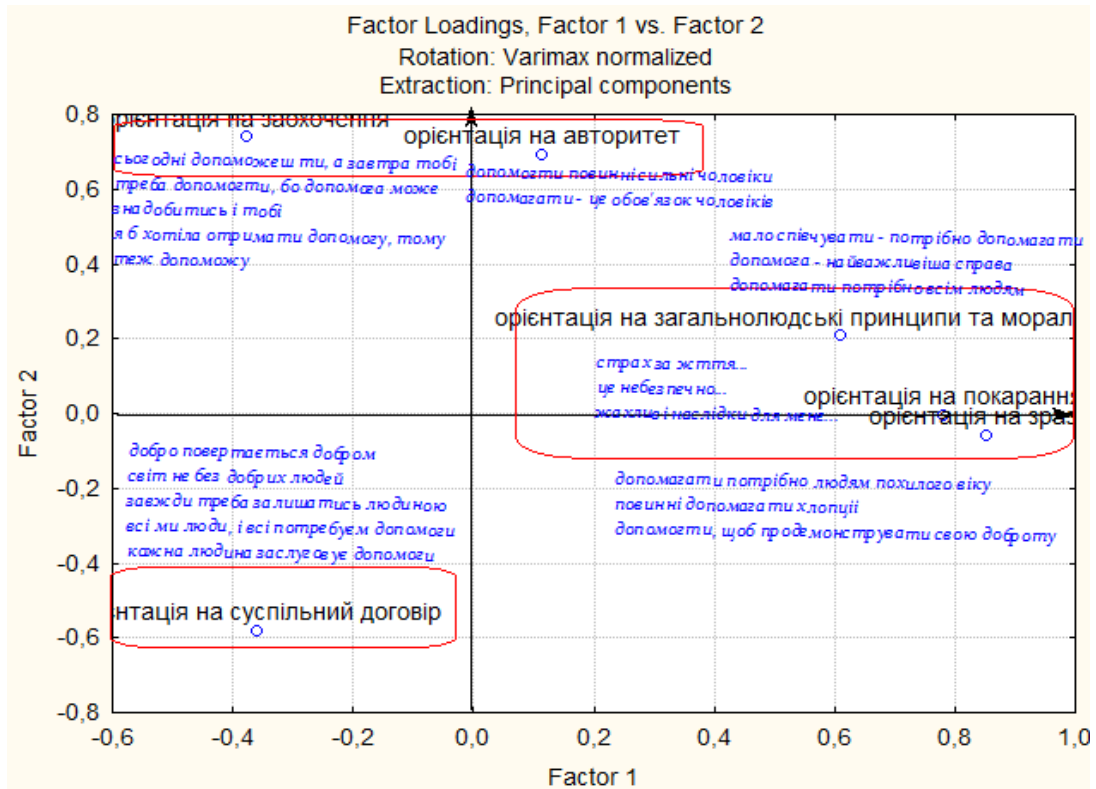

Рис. 3. Результати факторного аналізу дослідження соціальної відповідальності дівчат підліткового віку

Пов'язаними між собою за першим фактором виявилися відповіді досліджуваних, які описують стадії орієнтації на покарання, на зразок, на загальнолюдські цінності. Саме це, на нашу думку, свідчить про декларативність моральних цінностей дівчат, які хоч і заявляють про свою високу моральність, в реальних ситуаціях намагаються, передусім, уникнути покарання та залишатися зразком «хорошої дівчинки».

За другим фактором орієнтації на заохочення та авторитет протиставляється суспільний договір. На жаль, сучасні підлітки стикаються із тим, що дорослими не завжди заохочується саме просоціальна поведінка – сучасна школа цінує, перш за все, слухняність, старанність, «зручність» дітей, що не завжди дає свободу для морального вибору.

Аналізуючи результати досліджень хлопців підліткового віку ми також застосували факторний аналіз (рис. 4), в результаті якого виокремилася два фактори (66 % дисперсії).

Пов'язаними між собою за першим фактором виявилися судження досліджуваних, які характерні для стадій орієнтації на заохочення і зразок. Протиставляються їм стадії орієнтації на покарання та суспільний договір. У свідомості хлопців-підлітків зразкова поведінка заохочується, а більш зріла, суспільно виправдана – карається. Знову стикаємося із викривленими уявленнями про соціальну відповідальність. Саме для хлопців орієнтуватися на суспільний договір – це відстоювати власні переконання,

сперечатися зі старшими, втручатися в ситуації несправедливості. Досвід підказує, що така поведінка не тільки не заохочується, а часто карається дорослими.

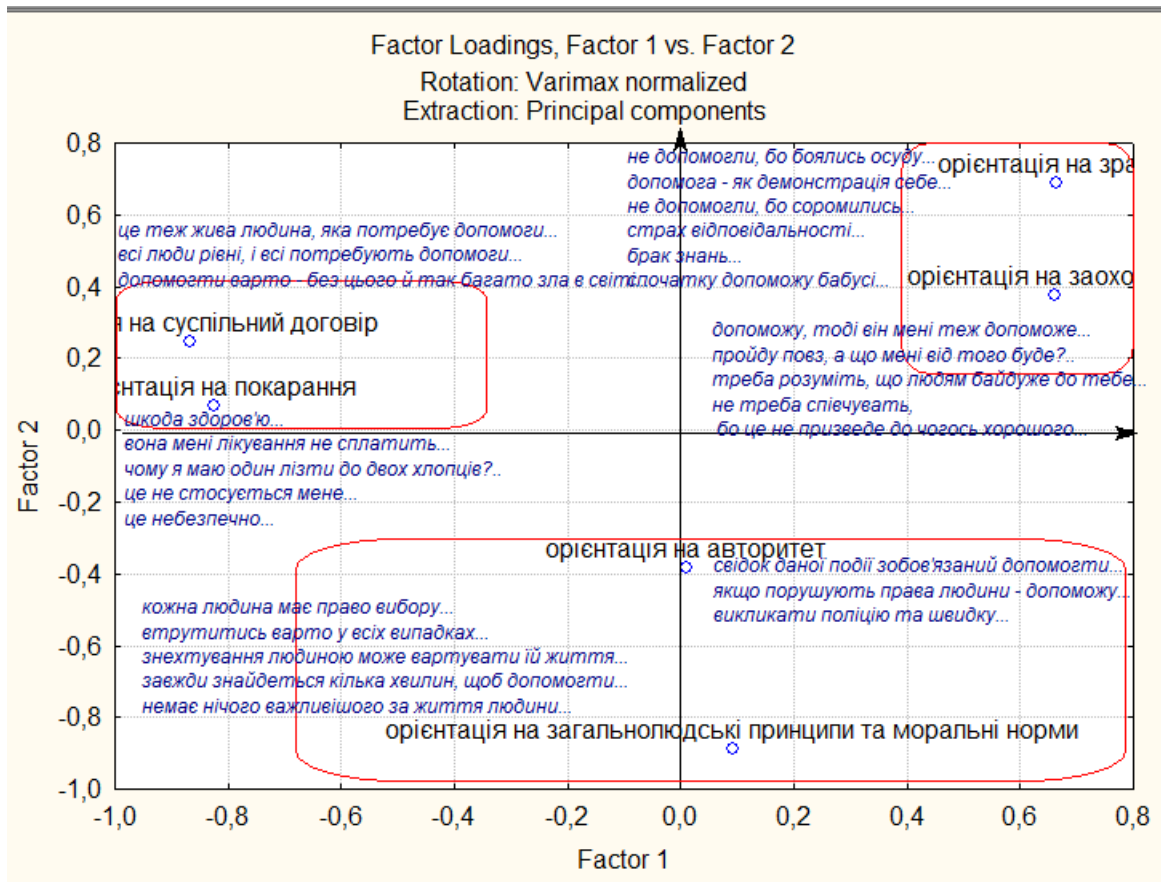

Рис. 4. Результати факторного аналізу дослідження соціальної відповідальності хлопців підліткового віку

За другим фактором орієнтації на зразок протиставляється орієнтація на загальнолюдські цінності. Такий дисонанс у свідомості досліджуваних, з одного боку, пов'язаний із тим, що зразками для наслідування часто стають референтні особи із оточення, яке не проявляє соціальної відповідальності. Водночас, і дорослі (передусім, батьки та вчителі) говорять про загальнолюдські цінності, але не завжди зразки їх поведінки тим цінностям відповідають.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Узагальнення результатів проведеного дослідження дає підстави для таких висновків:

1. Аналіз досліджень з проблеми соціальної відповідальності та моральної поведінки (Дж. Дарлі, Л. Кольберг, Б. Латане, С. Мілграм,) дозволив припустити, що в різних соціальних ситуаціях підлітки проявлятимуть орієнтацію на різні моральні норми. Також ми використали ідею О.Л. Музики про роль соціальних цінностей у регуляції розвитку особистості в підлітковому віці. Ми припустили, що існують вікові та гендерні відмінності в особливостях розвитку соціальної відповідальності в підлітковому віці.

2. Для емпіричного дослідження ми використали ідею Л. Кольберга про вивчення моральних суджень за допомогою етичних дилем. Матеріал, який пропонувався підліткам для аналізу, було підібрано відповідно до сучасних ситуацій, пов'язаних з соціальною відповідальністю – відеоролики з ситуаціями шкільного боулінгу, ненадання допомоги, ігнорування прохань про допомогу.

3. В результаті аналізу емпіричних даних було з'ясовано, що у підлітковому віці найбільш розвиненою є стадія орієнтації на авторитет. Для молодших підлітків важливими є заохочення та покарання за соціально бажану поведінку, наявність та відповідність встановленим зразкам, а старші підлітки частіше декларують орієнтацію на загальнолюдські цінності та суспільний договір. Таким чином, вдалося прослідкувати динаміку від соціально схвалюваних форм соціальної поведінки до зростання соціальної відповідальності.

4. Факторизація результатів дослідження здійснювалася для аналізу гендерних відмінностей у соціальній поведінці. Виявилось, що дівчата частіше орієнтуються на загальнолюдські цінності, а хлопці частіше очікують та зважають на заохочення. Слід відмітити окремі суперечності у розвитку соціальної відповідальності підлітків. Так, дівчата, хоч і заявляють про свою високу моральність, в реальних ситуаціях намагаються, передусім, уникнути покарання та залишатися зразком «хорошої дівчинки». У свідомості хлопців-підлітків зразкова поведінка заохочується, а більш зріла, суспільно виправдана – карається. На жаль, сучасні підлітки стикаються із тим, що дорослими не завжди заохочується саме просоціальна поведінка – сучасна школа цінує, перш за все, слухняність, старанність, «зручність» дітей, що не завжди дає свободу для морального вибору. Для підлітків часто орієнтуватися на суспільний договір – це відстоювати власні переконання, сперечатися зі старшими, втручатися в ситуації несправедливості. Досвід підказує, що така поведінка не тільки не заохочується, а часто карається дорослими. Окрім того, зразками для наслідування часто стають референтні особи із оточення, яке не проявляє соціальної відповідальності. Водночас, і дорослі (передусім, батьки та вчителі) говорять про загальнолюдські цінності, але не завжди зразки їх поведінки тим цінностям відповідають.

Таким чином, можемо говорити про ресурси та виклики у розвитку соціальної відповідальності у підлітковому віці. Ресурсами, безперечно, є позитивна вікова динаміка: розвиненість соціально схвалюваних форм соціальної поведінки та зростання зростання соціальної відповідальності. Викликами все ж є неузгодженість соціальних вимог та суспільно значимих цінностей.

Список використаних джерел

1. Долджин К., Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ким Долджин, Филип Райс. – СПб.: Питер, 2013. – 1270 с.
2. Климчук В.О. Факторний аналіз: використання у психологічних дослідженнях / В.О. Климчук // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – №8. – С. 43-48.
3. Копець Л.В. Класичні експерименти в психології / Л.В. Копець. – К.: Вид-во Києво-Могилянська академія, 2010. – 283 с.
4. Музика О.Л. Розвиток здібностей та обдарованості в процесі вікового розвитку особистості / О.Л. Музика // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості та обдарованості. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. В.О. Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2007. – Т.12, вип. 2. – С.142-148.
5. Haidt, J. Moral psychology for the twenty-first century / Haidt, Jonathan // Journal of Moral Education. – 2013, Vol. 42, Issue 3. – p. 281-297.
6. Heilbrun Jr. A. B., Georges, M. The Measurement of Principled Morality by the Kohlberg Moral Dilemma Questionnaire / Heilbrun Jr., Alfred B., Georges, Melissa // Journal of Personality Assessment. – 1990, Vol. 55, Issue ½. – p. 183-185.

7. Latane, B., Nida, S. Ten Years of Research on Group Size and Helping / Latane, Bibb, Nida, Steve // *Psychological Bulletin*. – 1981, v.89, n2. – p. 308-324.
8. Miller, Arthur G. The Explanatory Value of Milgram's Obedience Experiments: A Contemporary Appraisal / Miller, Arthur G. // *Journal of Social Issues*. – 2014, Vol. 70, Issue 3. – p. 558-573.
9. Witherell C.S., Edwards C.P. Moral versus social-conventional reasoning: A narrative and cultural critique / Witherell, Carol S., Edwards, Carolyn Pope // *Journal of Moral Education*. – 1991, Vol. 20, Issue 3 – p. 293-304.

References transliterated

1. Doldzhyn K., Rais F. *Psykhohohyia podrostkovooho y yunosheskoho vozrasta* / Kym Doldzhyn, Fylyp Rais. – SPb.: Pyter, 2013. – 1270 s.
2. Klymchuk V.O. Faktorni analiz: vykorystannia u psykhohohichnykh doslidzhenniakh / V.O.Klymchuk // *Praktychna psykhohohiia ta sotsialna robota*. – 2006. – №8. – S. 43-48.
3. Kopets L.V. *Klasychni eksperymenty v psykhohohii* / L.V. Kopets. – K.: Vyd-vo Kyievo-Mohylianska akademiia, 2010. – 283 s.
4. Muzyka O.L. Rozvytok zdibnostei ta obdarovanosti v protsesi vikovooho rozvytku osobystosti / O.L. Muzyka // *Aktualni problemy psykhohohii: Problemy psykhohohii tvorchosti ta obdarovanosti. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykhohohii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy* / Za red. V.O. Moliako. – Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I.Franka, 2007. – T.12, vyp. 2. – S. 142-148.
5. Haidt, J. Moral psychology for the twenty-first century / Haidt, Jonathan // *Journal of Moral Education*. 2013, Vol. 42, Issue 3. – p.281-297.
6. Heilbrun Jr. A. B., Georges, M. The Measurement of Principled Morality by the Kohlberg Moral Dilemma Questionnaire / Heilbrun Jr., Alfred B., Georges, Melissa // *Journal of Personality Assessment*. – 1990, Vol. 55, Issue ½. – p183-185.
7. Latane, B., Nida, S. Ten Years of Research on Group Size and Helping / Latane, Bibb, Nida, Steve // *Psychological Bulletin* – 1981, v.89, n2. – p.308-324..
8. Miller, Arthur G. The Explanatory Value of Milgrams Obedience Experiments: A Contemporary Appraisal / Miller, Arthur G. // *Journal of Social Issues*. – 2014, Vol. 70, Issue 3. – p. 558-573.
9. Witherell C.S., Edwards C.P. Moral versus social-conventional reasoning: A narrative and cultural critique / Witherell, Carol S., Edwards, Carolyn Pope // *Journal of Moral Education*. – 1991, Vol. 20, Issue 3 – p. 293-304.

Savychenko O.M., Dobrovolska A.S. Social responsibility of teenagers: age dynamics and gender aspect. Features of the development of social responsibility of teenagers are analyzed in the article. The theoretical model presents problem of teenagers' social responsibility in the age and gender aspects. Empirical research is based on the analysis of ethical dilemmas by teenagers', which are presented in videos and relate to the main types of social situations: boiling, not helping out, ignoring request for help. Analysis of the results of the study allowed to identify the differences in the development of social responsibility of younger and older teens. It turned out that for both age categories the focus is on authority. For younger teens encouragement and punishment for socially desirable behavior, availability and compliance with established samples are also important. Older teens often declare orientation on human values and social contract. That is we can follow the dynamics from socially approved forms of social behavior the growth of social responsibility. Factor modeling of prosocial behavior allowed to reveal the main trends and note the difficulties in the development of social responsibility of girls and boys. Girls, although they claim their high morals and the importance of human values, in real situations try to escape punishment and remain a model of a «good girl». In the minds of teenage boys there is a certain dissonance which is connected with the fact that often reference persons who are models for imitation, do not show social responsibility. At the same time, adults (above all, parents and teachers) talk about human values, but do not always realize them in their behavior. Thus, modern teens, when making socially responsible decisions, face with a discrepancy between social requirements and socially significant values.

Key words: social responsibility, prosocial behavior, teenage, moral choice.